

Хроніка Великої Війни

**Трагедія Першої світової: людський вимір. Документальне видання,
підготовлене Інститутом України НАН України**

Війни, а особливо агресивні, розв'язувані «мудрими», «Богом даними», «харизматичними» лідерами держав, котрі готові пролити буквально океани крові, знищити мільйони життів «в ім'я слави Вітчизни», задля того, щоб «Батьківщина встала з колін», із метою підтримки «пригноблених співвітчизників», «братів по крові й вірі» тощо — такі війни, як неспростовно свідчить історія, завжди (трапляється, й ціною жахливих жертв) призводять до результатів, діаметрально протилежних до запланованих. Вражаючим прикладом цього може служити історія Першої світової війни (у 1918—1939 рр. цілком справедливо іменованої у світі Великою). Цей грандіозний катаклізм рішуче і докорінно змінив майбутнє десятків європейських держав і народів, у тому числі українського.

Велика Війна 1914—1918 рр., як явище глобального розмаху, стала переломною подією у світовій історії, справжньою гранню між епохами. Вона спричинила крах засадничих цінностей XIX ст., радикальний перерозподіл сфер впливу, падіння одразу декількох імперій (Російської, Німецької, Австро-Угорської, Османської) і появу нових держав на їхніх руїнах, незагоєні рани й реваншистські настрої, викликані повоевним устроєм, поглибленні гуманітарних проблем. Було нещадно зруйновано звичний спосіб життя десятків мільйонів людей по всій Європі, загрозливого розмаху набули деструктивні процеси у господарстві, що спричинило погіршення матеріального становища людей, голод та масове поневіряння громадян воюючих країн. Водночас відбулися кардинальні зміни у психології людей, свідомості цілих народів. Повною мірою зазнав великих страждань в ті роки й український народ.

Вчені Інституту історії України НАН України, повною мірою усвідомлюючи, що лихоліття Першої світової війни потребує глибоких, фундаментальних досліджень, нового, якісного рівня осмислення, підготували й видали двотомник «Велика Війна 1914—1918 рр. і Україна. Том 1. Київ, 2013 р. Том 2. Київ, 2015 р. Видавництво «Кліо». Редакційна колегія: В. А. Смолій

(голова), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко, О. Я. Пиріг, О. П. Реєнт (відповідальний редактор), О. С. Рубльов, О. А. Удод та ін. Перший («авторський», «аналітичний») том цієї унікальної праці, присвячений дослідженню найважливіших аспектів виникнення й перебігу війни, її значенню для України, складався з декількох десятків статей провідних українських істориків і побачив світ, як уже зазначалося, 2013 року (див. «День» за 20. 12. 2013). Тепер, коли виданий, можливо, ще цікавіший другий том («документальний»), що розповідає про трагедію Першої світової виключно мовою документів і свідчень, виникла потреба продовжити нашу колишню розмову і поговорити про другу, дуже змістовну частину цієї діалогії (її загальний сукупний обсяг — 1500 стор.).

Другий том цього видання містить 375 письмових і 80 фотодокументів. Із них 252 оприлюднено вперше, а 203 документи взято з попередніх публікацій, переважно першої чверті XX ст. (збірники законодавства Російської імперії, протоколи засідань громадських організацій і політичних партій, журнали і постанови повітових зібрань, стенографічних звітів IV Державної думи за 1914—1916 рр., дипломатичних матеріалів послів великих держав, листування монархів, зокрема, Миколи II та Вільгельма II напередодні початку війни тощо). Це все, умовно кажучи, перша частина тому: міжнародні договори, дипломатична кореспонденція, нормативно-правові акти, діловодна документація владних структур, заяви, звернення та пропозиції представників громадськості і т. д. Другу ж частину книжки становлять джерела особового походження, створені, переважно, з приватною метою — мемуари, щоденники, особисті листи тих, кого можна назвати «пересічними споглядачами війни», на котрих упав важкий тягар воєнних буднів. Хронологічно книжка охоплює період із березня 1909 р. по березень 1918 р., що дає можливість не лише поглянути на події та наслідки такого глобального збройного протистояння, яким була для України Перша світова війна, а й краще зрозуміти причини її виникнення, уявити глибину й трагізм страшних випробувань, що випали на долю звичайних людей.

У вступному слові від редколегії видання відзначається, що «через сто років після початку Великої війни 1914—1918 рр. людство знов і знов звертається до вивчення і осягнення її причин, перебігу та наслідків. Саме 2014 рік мав стати роком пам'яті, остаточного світового примирення» (а насправді став, додамо вже від себе, роком початку підлої путінської «гібридної» війни в Україні). І далі: «Ми абсолютно переконані у тому, що не стільки важливо доводити, хто був винен у тій війні, скільки засвоїти її страшні уроки, унеможливити повторення допущених людством помилок. Першу світову війну історики називають прологом XX століття. Прикро, але 2014 р. має поки що всі шанси стати прологом XXI. Сьогодні західний світ та Україна прагнуть не акцентувати увагу на подіях війни як чиннику роз'єднання та ворожнечі, не беруться судити переможців та переможених, намагаються утвердити думку про неприйнятність звернення до подій 1914—1918 рр. як

аргументів для звинувачень на адресу країн, що у ті часи ворогували. Інтерес науковців привернутий перш за все до висвітлення повсякденності війни, через яку найбільш вдало проявляється людиноцентричний підхід. Головну увагу приділено пересічній людині: солдатові, жінці-матері, дитині, їхньому життю, відчуттям, особистій трагедії».

ПОЛКОВНИК ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ — ЛЮДИНА, ЯКА ВІДІГРАЛА ВИРІШАЛЬНУ РОЛЬ У СТВОРЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Про це йдеться, як ми вже відзначали, у другій частині тому. Проте, можливо, не меншу увагу привертають ті документи, опубліковані у томі, котрі висвітлюють «таємницю, в якій війна зароджувалася», тобто міжнародні передумови розв'язування цієї жахливої бійні. І що, власне, тут найбільше вражає: і кайзер Вільгельм, і Микола II, і 84-річний імператор Австро-Угорщини Франц-Йосиф, і паризький та лондонський уряди — всі вони публічно заявляли про те, що пріоритетом для них є збереження миру, що ні в якому разі не можна допустити сповзання Європи та світу в прірву жахливої бійні... А самі або нічого не зробили, аби відвернути військову катастрофу, котра невблаганно насувалась, або свідомо наближали цю катастрофу.

І все це прикривалось красивою системою фраз «політичну рівновагу в Європі», про необхідність захищати «порушене право й справедливість», про «безкорисливу політику Росії, єдина мета якої — завадити встановленню

гегемонії Австрії на Балканах» (!!), про «інтереси збереження миру, який є однаково дорогий для всіх держав» тощо. А що відбувалось насправді? Зіткнення імперських амбіцій, загальна мобілізація у відповідь на таку ж загальну мобілізацію держави-опонента, істерична агітація в газетах на користь «захисту Вітчизни» від підступного, жорстокого ворога, який загрожує самому їй, Вітчизні, існуванню, її свободі... Можна зробити чіткий висновок: усі владні політики всіх великих держав несуть свою частку відповідальності за розв'язування Великої Війни. І деякі з них (як-от Микола II), втягнувши свою державу у війну, як виявилось, вступили на шлях загибелі — загибелі своєї імперії, себе й своїх рідних та близьких. Дарма, що 1 серпня 1914 року, у день початку цієї страшної бійни, у Петербурзі, на площі перед Зимовим палацом, десятки тисяч «вірнопідданих» царя впали на коліна після появи монарха на балконі, заспівали «Боже, царя храни», і сам Микола Олександрович Романов, очевидно, щиро вірив, що то була явлена невимовна, глибока любов до нього усього народу... Сталося не так. Шляхи історії підступні й примхливі.

Є підстави думати, що навіть ті читачі, котрі вже набули певний «багаж знань» про Велику Війну, певно, знайдуть для себе в цьому виданні чимало нового й цікавого. Перелічимо лише деякі теми, що вони, на нашу думку, могли б привернути увагу допитливих «шукачів» історичної істини.

1. Виклад бойових дій на українських землях у роки Першої світової війни. Читач може ознайомитись із наказами та розпорядженнями головнокомандувачів армій основних фронтів, що були утворені у 1914—1915 р. р. на західноукраїнських теренах; із докладними, розгорнутими картами військових дій (Горлицька операція, «Брусилівський прорив» тощо), з перебігом «зачищення тилу» під час відступу російської армії з Галичини 1915 р., про стан справ у військово-морських з'єднаннях, зокрема, на Чорноморському флоті, про донесення військових очільників, що регулярно надходили на ім'я Миколи II, і з багатьма іншими, безперечно, цікавими документами — а їх, як уже відзначалося, декілька сотень. Окремо варто згадати про документи, присвячені діяльності спецслужб (розвідки та контррозвідки) ворогуючих сторін. Тут багато цікавих, інформативних документів, значна частина з яких публікується вперше. Тут же розповідається і про військову цензуру та перлюстрацію приватної кореспонденції, наводяться дані про роль політичної поліції Російської імперії у виявленні «неблагонадійних елементів», про діяльність філерської служби та транспортної жандармерії. Наведемо у цьому зв'язку досить показовий фрагмент з протоколу засідання міжвідомчої комісії з організації контррозвідувальної служби у Російській імперії, ще від 28 березня 1909 року (мовою оригіналу): «Положение России ухудшается тем чувствительнее, что наше пограничное население в пределах Царства Польского и Юго-Западного края (тобто України! — І. С.), а равно и Дальнего Востока, является по преимуществу инородческим, по своей

замкнутости и враждебности к нам (дуже відверте зізнання. — І. С.) это население дает целые гнезда, в которых находят укрытия иностранные шпионы и пока мало доступные для нашего наблюдения».

Одним із, без перебільшення, найцікавіших розділів тому є корпус документів, що розповідають про «діяльність» російської окупаційної адміністрації у Галичині та Буковині (1914—1915 рр.). Ось до нудоти шовіністичне, велемовне й демагогічне звернення до народу Галичини (українців) верховного головнокомандувача російської армії, великого князя Миколи Миколайовича (датоване 5 серпня 1914 р.): «Братья! Творится суд Божий... Как бурный поток рвет камни, чтобы слиться с морем, так нет силы, которая остановила бы русский народ в его порыве к объединению («Русский мир» зразка 1914 року... Нічого не навчилися за 100 років, лише ще більше «ствердились» у своїй манії величчя та озлобилися на весь світ. — І. С.)». І далі: «Да не будет больше подъяремной Руси. Достояние Владимира Святого, земля Ярослава Осмомысла, князей Даниила и Романа (дуже своєрідний «знавець історії»! — І. С.), сбросив иго, да водрузит стяг единой, великой, нераздельной России... Освобождаемые русские братья! Всем вам найдется место на лоне матери России. Не обижая мирных людей, какой бы они ни были народности, не полагая своего счастья в притеснении иноземцев, как это делали швабы (німці та австрійці. — І. С.), обратите меч свой на врага, а сердца свои к Богу с молитвой за Россию, за русского царя».

«Не ображаючи мирних мешканців»... Зайве й говорити про доволі відомі факти масових незаконних арештів галицьких українців, заслання і депортації, кричущі факти утисків й переслідування української мови. Ось оцінка аж ніяк не «мазепинця», не українського націоналіста, а керівництва Конституційно-демократичної партії Російської імперії (кадетів), лідером якої тоді був такий відомий діяч, як Павло Миколайович Мілюков. У резолюції, ухваленій цією партією в червні 1915 року, стверджувалось, зокрема, таке: «При оккупации Галиции (окупації! — І. С.) русская власть должна была бы отнестись с особым вниманием и осторожностью ко всем культурным приобретениям населения, родственного нам по национальности, восточной половины этой провинции. Права оккупационной власти и положение населения к тому же точно определяются международным правом... Эти положения международного права, так же как и соображения простой политической целесообразности, были принесены в жертву узким стремлениям воинствующего русского национализма (нагадаю: це — кадети, правоцентристська, безумовно, імперська партія. — І. С.)».

С прекращением деятельности прежних учреждений Галиции (після російської окупації. — І. С.) и с приостановкой конституционных гарантий, которыми пользовалось ее население согласно австрийским основным законам, открылась возможность вмешательства власти в частную и общественную жизнь населения. Этой возможностью русские чиновники,

представляющие отбросы русской бюрократии, воспользовались в полной мере. Их поведение совершенно уронило в глазах населения уважение и доверие к русскому управлению, а обрусительские мероприятия националистов поселили в нем ненависть и злобу». Це — не Грушевський, не Шептицький, не Петлюра, це — кадети, фактично — Мілюков, й ідеться тут не про 1939, 1941, 1944, 1949 роки, а про 1914 рік...

Дія, як відомо з історії, завжди породжує протидію. Ось витяг із політичної платформи Союзу визволення України, очолюваного Д. Донцовим, М. Меленевським, А. Жуком (25 серпня 1914 р.): «Об'єктивна історична konieczність вимагає, аби між Західною Європою та Московщиною повсталася самостійна українська держава. Для українського народу було б се здійсненням вікових його мрій і зусиль; потрібне се для досягнення і утримання європейської рівноваги, є се в інтересі народів Австро-Угорської держави, а передовсім в інтересі німецького народу в обох цісарствах... Національно-політичною платформою Союзу є державна самостійність України. Формою правління самостійної Української держави має бути Конституційна монархія, з демократичним внутрішнім устроєм політичним, однопалатною системою законодавства, горожанськими, язовими і релігійними свободами для всіх національностей і віроісповідань, з самостійною українською церквою». Але тут вже починається зовсім інший сюжет — реальна політична (в разі потреби збройна) боротьба за дійсну державну незалежність України, з трагедіями, перемогами, здобутками, страшними втратами, фатальними помилками, з неймовірним відродженням після поразок...

***

«У сучасному світі, сто років потому, як розгорнулася Перша світова війна, ми знову стикаємося з новими військовими загрозами. Гіркі приклади минулого нині набувають нових форм, є схожі сторінки розвитку міжнародних відносин, а тому вагоме значення має історична пам'ять про минулі трагедії, зниклі могутні імперії, страшенні людські та матеріальні втрати. Кожному слід пам'ятати уроки історії, щоб не допустити непоправних помилок сьогодні». Так пишуть члени редакційної колегії книжки, і з цими словами важко не погодитись.

Ігор СЮНДЮКОВ, «День»